

КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

CONFLICT OF LAWS ISSUES OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS DURING ARMED CONFLICT

Кулінич О.О., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін

*Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У науковій статті розглядається розвиток міжнародного гуманітарного права та проблеми, пов'язані з захистом прав людини під час збройних конфліктів, зокрема у контексті повномасштабної війни в Україні. Аналізується взаємозв'язок між міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом захисту прав людини, розглядаючи їхню взаємодію та можливості забезпечення більш ефективного захисту осіб, які постраждали від воєнних дій.

Аргументовано позицію, що міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини мають за мету захист життя та гідності людини, проте їхні підходи до цієї мети різняться через особливості кожної галузі. Хоча обидві галузі права застосовуються в умовах збройних конфліктів, розуміння їх взаємозв'язку залишається проблематичним. Підтримується думка, що гуманітарне право є правом спеціальним, що доповнює міжнародні норми прав людини, які виступають у ролі загальних правових стандартів.

Наголошено, що ключовою відмінністю між міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом захисту прав людини є відмінний аспект участі держави. Права людини були створені передусім для захисту особи від можливих зловживань з боку «власної держави». У той же час, міжнародне гуманітарне право спрямоване на накладання обмежень на спосіб ведення військових дій з метою зменшення їх негативних наслідків. Отже, особи захищаються, передусім, від дій іноземної держави. Крім того, відповідальність за порушення гуманітарного права, головним чином несуть не держави, а конкретні особи, оскільки саме конкретні особи несуть кримінальну відповідальність за свої дії. Факт участі держави у скоєному злочині часто не має вирішального значення для виникнення такої відповідальності і не може служити захистом для злочинця.

Обґрунтовано значення права на справедливий судовий розгляд в контексті прав людини під час збройних конфліктів. Так, у європейській правовій системі зміст даного права докладно проаналізовано в обширній практиці Європейського суду з прав людини. Аналогічні гарантії можна знайти і в міжнародних інструментах гуманітарного права, зокрема, у Женевських конвенцій, де сформульовано ідею судових гарантій, визнаних цивілізованими народами як необхідні.

Ключові слова: збройний конфлікт, права людини, міжнародне гуманітарне право, колізія, принципи міжнародного права.

The scientific article examines the development of international humanitarian law and problems related to the protection of human rights during armed conflicts, in particular in the context of a full-scale war in Ukraine. The author analyzes the relationship between international humanitarian law and international human rights law, considering their interaction and the possibility of ensuring more effective protection of persons affected by military operations.

The position is argued that international humanitarian law and international human rights law have the goal of protecting human life and dignity, but their approaches to this goal differ due to the specifics of each industry. Although both areas of law apply in situations of armed conflict, understanding their relationship remains problematic. The view is supported that humanitarian law is a special right that complements international human rights norms, which act as general legal standards.

It is noted that the key difference between international humanitarian law and international human rights law is the distinctive aspect of state participation. Human rights were created primarily to protect the individual from possible abuses by the "own state". At the same time, international humanitarian law aims to impose restrictions on the conduct of military operations in order to reduce their negative consequences. So, individuals are protected, first of all, from the actions of a foreign state. In addition, responsibility for violations of humanitarian law is mainly borne not by states, but by specific individuals, since it is specific individuals who are criminally responsible for their actions. The fact that the state is involved in a committed crime is often not decisive for the emergence of such responsibility and cannot serve as a protection for the perpetrator.

The importance of the right to a fair trial in the context of human rights in armed conflicts is substantiated. Thus, in the European legal system, the content of this right is analyzed in detail in the extensive practice of the European Court of human rights. Similar guarantees can be found in international instruments of humanitarian law, in particular, in the Geneva Conventions, which formulate the idea of judicial guarantees recognized by civilized peoples as necessary.

Key words: armed conflict, human rights, international humanitarian law, conflict of law, principles of international law.

В сучасному світі конфлікти, війни та порушення прав людини продовжують відбуватися в різних частинах світу. Військові конфлікти та війни нерідко супроводжуються масовими порушеннями прав людини, включаючи вбивства цивільних, використання під час бойових дій заборонених видів зброї, насильство, знищення майна тощо. З метою мінімізації негативного впливу збройних конфліктів людство намагалося створити різні правові інструменти. Так, міжнародне гуманітарне право ставить своїм завданням захист цивільного населення від наслідків збройних конфліктів, зокрема встановлює правила, які регулюють поведінку сторін у конфлікті, захищають права військовополонених, нейтральних осіб тощо. Однак, ми можемо спостерігати недосконалість сучасного правового порядку. Зокрема, проблемним залишається питання взаємозв'язку між гуманітарним правом і правами людини. Нерідко існує розбіжність у розумінні взаємозв'язку між цими двома галузями права. Деякі ситуації можуть вимагати більшої уваги до захисту прав людини, навіть за вар-

тістю дотримання норм гуманітарного права, що може призвести до конфлікту між цими двома правовими підходами. У зв'язку з постійним розвитком міжнародного права, зокрема гуманітарного права і прав людини, завжди існує необхідність переглядати та адаптувати їх до нових викликів, що виникають у зв'язку зі змінами в суспільстві та технологіях, а також з урахуванням нових ситуацій, які виникають у зв'язку з конфліктами. Отже, забезпечення захисту життя і гідності людини в умовах збройних конфліктів залишається актуальним завданням, що вимагає постійного удосконалення та врегулювання з боку міжнародного співтовариства.

Метою статті є дослідження питання захисту прав людини під час збройного конфлікту та розв'язання колізій, які виникають під час застосування норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права захисту прав людини.

Як міжнародне гуманітарне право, так і міжнародне право прав людини прагнуть забезпечити захист життя

і гідності людини. Однак, вони розглядають ці цілі з різних точок зору, обумовлених різною специфікою кожної з цих галузей права. Незважаючи на загальну думку про те, що обидві ці галузі права знайшли своє застосування в ситуації збройних конфліктів, розуміння їх взаємовідношення залишається проблематичним. Найбільш поширеним є підхід, заснований на розгляді гуманітарного права як права спеціального по відношенню до норм міжнародного права захисту прав людини, які виступають у ролі права загального. Така позиція ґрунтується на практиці Міжнародного суду ООН в справах про законність загрози застосування або застосування ядерної зброї.

Варто відзначити роль Міжнародного Суду ООН у вирішенні міждержавних конфліктів, значення якого складно переоцінити. Це обумовлено важливістю питань, які розглядаються у зверненнях до суду. Суд визначив чітке та однозначне розуміння взаємних прав і обов'язків держав, що випливають з найважливіших принципів та норм міжнародного права, таких як невикористання сили чи загрози силою, невтручання у внутрішні справи інших держав, суверенна рівність, право народів і націй на самовизначення та свобода міжнародного судноплавства. Суд визначився стосовно застосування сили в міжнародних відносинах та актів агресії, уточнив зміст і межі прав держав на самооборону і колективну самооборону, а також сформулював концепцію паралельної дії звичайного та договірної міжнародного права.

Проводячи аналіз окремих джерел міжнародного права, які могли б застосовуватися для визначення законності в міжнародних відносинах, суд торкається, окрім іншого, ряду важливих питань, в тому числі питання взаємовідносин міжнародного гуманітарного права і прав людини. Серед іншого, судді розглядають питання про те, чи порушить можливе використання ядерної зброї право на життя, гарантоване статтею 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [1, с. 46].

З цього приводу Міжнародний суд ООН в цілому висловився про взаємозв'язок системи захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права, і спробував примирити ці, здавалося б, суперечливі правові порядки – один, який захищає людське життя, а інший, що регулює збройні конфлікти, коли законно позбавляти життя членів збройних сил противника. У Міжнародному суді підкреслили, що режими, що захищають права людини, не перестають діяти в ситуації збройних конфліктів, виняток становлять положення, що дозволяють призупинити застосування певних законів у стані суспільної небезпеки. Однак, це підпорядковується встановленій процедурі, і, крім того, згаданий правовий порядок дозволяє призупинити дію тільки частини законів, при цьому, існує група законів, застосування яких неможливо скасувати. Такі права включають, серед іншого, право на життя, гарантоване статтею 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2]. У зв'язку з цим виникає питання, як в такому випадку узгодити зобов'язання щодо захисту людського життя з реаліями, переважаючими в ході збройних конфліктів. Хоча право на життя, як і інші основні права, залишається в силі протягом усього збройного конфлікту, в цьому випадку перевірка того, що відповідно до статті 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права буде «довільним позбавленням життя», повинна бути встановлена застосуванням норм права спеціального, а саме – міжнародного гуманітарного права.

Така позиція узгоджується з висновками Міжамериканської комісії з прав людини, яка визнала цінність детальної норми, приписуваної положенням спільної статті 3 Женевської конвенції [3]. Таким чином, відповідно до вищезазначеного ми бачимо посилення на класичне правило вирішення колізій, яке віддає пріоритет застосуванню більш конкретного закону (праву спеціальному) перед законом, що регулює дані відносини в загальному вигляді (праву

загальному). Це вказує на те, що в ситуаціях, де існує конфлікт між загальним та спеціальним правом, спеціальне право отримує перевагу у застосуванні через свою більш точну і специфічну регуляцію відносних ситуацій. Такий підхід сприяє більш точному та ефективному регулюванню правових відносин.

Даний принцип вирішення колізій набуває особливого значення в контексті саме міжнародного права. У сучасному світі існують численні міжнародні угоди та конвенції, які регулюють різні сфери життя, такі як торгівля, права людини, міжнародний гуманітарний правопорядок та інші. Коли маємо справу з колізією між загальними принципами, законами або конвенціями та спеціалізованими нормами, які застосовуються до конкретних ситуацій, принцип віддачі переваги більш конкретному і спеціалізованому праву також має застосовуватися.

Зазначене допомагає уникнути неоднозначності та забезпечити, що правові норми застосовуються відповідно до конкретних обставин. Крім того, цей принцип сприяє розвитку юридичної системи, оскільки він стимулює укладання більш точних та спеціалізованих міжнародних угод та конвенцій, які враховують різноманітні аспекти сучасного світу та потреби різних сфер суспільства.

Подібне твердження можна знайти в консультативному висновку, що стосується стіни в Палестині, в якому Міжнародний суд ООН додатково вказує на три можливих сценарії: існують норми, що відносяться виключно до галузі міжнародного гуманітарного права (наприклад, норми, що регулюють повноваження, пов'язані зі статусом військовополоненого); існують норми, що відносяться виключно до галузі міжнародного права захисту прав людини (до таких можна віднести більшість так званих прав другого покоління); а також є норми, що відносяться до обох цих галузей. Така ситуація мала місце в проаналізованому фактичному стані і привела Міжнародний суд до висновку про необхідність застосування міжнародного гуманітарного права як права спеціального.

Проте, можна задатися питанням, чи не є такий підхід занадто спрощенням. Наукова література, що розглядає питання взаємозв'язку двох цих галузей, все частіше звертається до ідеї компліментарності, що, наприклад, відноситься до норми, що міститься в статті 31 пункту 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, що дозволяє здійснювати таке тлумачення, яке враховує «всі відповідні норми міжнародного права, що застосовуються між сторонами» [4].

Замість застосування колізійного правила, що передбачає пріоритет норм міжнародного гуманітарного права, іноді пропонується використовувати обидві ці галузі права, щоб, доповнюючи один одного, вони приводили до правильного тлумачення. Цей метод, який іноді називають методом взаємних посилення, успішно застосовується в судовій практиці. Її приклади ми можемо знайти, серед іншого, в практиці Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ), у справі Кунарака. МТКЮ скористався прецедентним правом Європейського суду з прав людини, щоб визначити поняття торгур в контексті збройного конфлікту. Заборона катувань є обов'язковою нормою, яка діє як у мирний час, так і під час збройного конфлікту. У розглянутій справі МТКЮ вказував на наявність необхідності звернутися до інструментів і практик, розроблених в сфері прав людини. Це як би розворот ситуації, коли правозахисні органи займалися порушеннями цих прав, одночасно спираючись на положення міжнародного гуманітарного права [5]. МТКЮ, серед іншого, навів три конвенції, що стосуються визначення поняття торгур, із зазначенням, що вони є інструментами захисту прав людини. Можливість використання таких посилення обумовлена подібністю «цілей, цінностей і термінології», що робить у багатьох аспектах міжнародне гуманітарне право

все більш пов'язаним з правами людини. Однак, надалі МТКЮ підкреслив, що при проведенні подібних процедур завжди слід пам'ятати про особливості міжнародного гуманітарного права і про деякі структурні відмінності двох галузей права.

Серед відмінностей, варто зазначити, що на перший план виходить зовсім інша роль держави. Права людини були створені в першу чергу для захисту людини від зловживань з боку «своєї» держави. У свою чергу, міжнародне гуманітарне право покликане накладати обмеження на спосіб ведення військових дій, щоб мінімізувати їх негативні наслідки. Таким чином, особи захищаються, перш за все, від дій іноземної держави. Більш того, відповідальність держави за порушення гуманітарного права часто носить другорядний характер, оскільки саме конкретні особи несуть кримінальну відповідальність за свої дії. МТКЮ також підкреслив, що для виникнення такої відповідальності не має значення участь держави у скоєному злочині і така участь не може служити захистом для злочинця [6]. У зв'язку з вищевикладеними відмінностями важливо занадто поспішно не приймати концепції і поняття, вироблені в іншому правовому контексті. Тому МТКЮ вважає, що поняття, характерні для міжнародної системи захисту прав людини, можуть бути перенесені в основу міжнародного гуманітарного права, тільки якщо вони враховуватимуть його специфіку.

Ще одна сфера, де такі посилання можуть мати місце, – це правовий порядок, пов'язаний зі справедливим судовим процесом. У європейській системі права зміст цих законів дуже детально проаналізовано в багатій практиці Європейського суду з прав людини. Такі ж гарантії ми знаходимо і в інструментах міжнародного гуманітарного права, в тому числі в спільній статті 3 Женевських конвенцій. Формулювання «судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні» [7], залишається, однак, недостатньо точним, і тому звернення до інструментів захисту прав людини або заснованого на них нормам прецедентного права видається цілком обґрунтованим.

Аналогічний підхід до відносин двох правових порядків був представлений Комітетом з прав людини ООН, який виступає проти підходу, заснованого на застосуванні міжнародного гуманітарного права як права спеціального. Замість того, щоб обирати одну з цих галузей як переважаючу над іншою, комітет запропонував одночасне та гармонійне їх використання та взаємодію між собою. Як і МТКЮ щодо Кунарака, Комітет посилається на спільність цілей і цінностей, що призводить до того, що правові норми, що належать до обох цих галузей, повинні тлумачитися таким чином, щоб забезпечити посилення їх ефективності.

Таким чином, питання про взаємовідносини двох правових порядків знову стало актуальним у зв'язку з російською агресією по відношенню до нашої держави. Як і у випадку з іншими конфліктами, крім захисту, що випливає з міжнародного гуманітарного права, застосовуються міжнародні стандарти захисту прав людини. Хоча з вересня 2022 року Російська Федерація більше не є стороною ЄСПЛ, проте розгляд справ, які суд почав розглядати до зазначеної дати – триває. Відповідно до постанови ЄСПЛ від 22 березня 2022 року, Суд розглядатиме скарги на передбачувані порушення, які сталися до 16 вересня 2022 року. Росія також пов'язана низкою інших угод про захист прав людини, які застосовуються до територій, що знаходяться під її «ефективним контролем», і, зокрема, до окупованих територій України.

Крім того, відповідно до статті 43 Конвенції, що стосуються законів та звичаїв сухопутної війни, окупант зобов'язаний дотримуватися закону, що діє в окупованій країні, який також включає в себе всі угоди щодо захисту прав людини, ратифікованих Україною [8]. Вищезазначені обставини роблять питання про взаємозв'язок норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права захисту прав людини, ймовірно, предметом подальшого розгляду в рішеннях міжнародних судів, а також у сфері наукових правових дискусій. А саме застосування гарантованого правами людини захисту може стати додатковою гарантією для жертв таких порушень, які сталися і, на жаль, і надалі відбуваються під час війни в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародне Гуманітарне право. Відповідаємо на ваші запитання. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/12/IHL_Answers_to_your_questions_Ukr_web.pdf (дата звернення: 10.04.2024).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.04.2024).
3. Гнатівський М. М. Застосування міжнародного гуманітарного права органами міжамериканської системи захисту прав людини. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 3–8.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 10.04.2024).
5. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Юридичний журнал «Право України»*. 2023. № 5. С. 30–38.
6. Ilchenko O., Brusakova O., Burchenko Y., Yaroshenko A., Bagan Y. (2021) The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 8: 438–454.
7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 10.04.2024).
8. Конвенція (IV) Про закони та звичаї сухопутної війни та додаток до неї: положення, що стосуються законів та звичаїв сухопутної війни. Гаага, 18 жовтня 1907 року. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-IHL-19-EN.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).